

Gender v poezii Stanislava Kostky Neumanna do 1. světové války

Jana Jochim

JOCHIM, J.: Gender in the poetry of Stanislav Kostka Neumann before the First World War

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 73, 2026, no. 1, pp. 43-60

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2026.73.1.4>

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-4841-283X>

Open Access: Licensed under Creative Commons Attribution 4.0 (CC-BY 4.0)

Keywords: Stanislav Kostka Neumann, gender, femininity, masculinity

The study examines how gender, its stereotypes, typifications, attributions, power relations, and imaginative associations are represented in the poetry of Stanislav Kostka Neumann (1875–1947) up to 1914, using the methodological approach of gender history and an understanding of the literary text based on the concept of New Historicism. Representations of femininity are numerous and wide-ranging in the material examined, from the object of desire, through the sinful being and the prostitute, to the mother, virgin, or lover. Masculinity is represented less frequently, primarily as the position of the lyric speaker, but it carries attributes of strength, heroism, passion, and combativeness. Drawing on a synthesis of insights from interpretations of Neumann's poetic texts, the conclusion describes the gendered dynamics of sexuality in the texts and constructs specific ideas about the perfect form of female and male gender. Despite the frequent thematization of women's oppression within the patriarchal social order and departures from mainstream thinking about gender, for example through representations of male sensibility and passion or female sexuality, Neumann's discourse surprisingly remains conformist in many respects with hegemonic discourse.

Klíčová slova: Stanislav Kostka Neumann, gender, feminita, maskulinita

Kvas konce dlouhého 19. století, včetně zesílení palčivosti „ženské otázky“ – tedy růst významu ženského hnutí a jeho hojná reflexe ve veřejném prostoru, vedl k úvahám o změně tradičního establishmentu, včetně genderu a mocenských struktur, jež se s ním neodmyslitelně pojí. V českém literárním kontextu byl jedním z nejvýraznějších hlasů volajících po změně společenského řádu Stanislav Kostka Neumann (1875 – 1947), čelní představitel českého předválečného anarchismu.

Kritika patriarchální společnosti a její morálky patří k jednomu z témat, které S. K. Neumann ve své publicistické i literární tvorbě hojně zpracovával. Podobným tématům se věnoval nejen beletristicky – vrcholně ve sbírkě *Bohyně, světice, ženy* (1915), ale také ve statích a esejích, recenzích zahraniční literatury i v monumentálních monografiích *Dějiny lásky* (1925) a *Dějiny ženy* (1932). Jeho literární tvorba představuje nejen jedinečnou příležitost zkušenosti s nonkonformním diskurzem předválečného období jako takovým, ale také vzhled do principů genderových konstruktů a jejich dynamiky v kontextu myšlení intelektuálního křídla českého anarchismu.

Vymezení pramenní báze

Analýzu básnického díla S. K. Neumanna do 1. světové války (sbírky z let 1895 – 1914),¹ jeho literárněkritické a esejistické tvorby i dalších nebeletristických stop jeho gesta² jsem si zvolila jako cestu pro vystižení typizovaných reprezentací genderu včetně genderovaných stereotypů, atributizací a imaginativních asociací, které jsou součástí genderu jakožto komplexního konstruktu. Zaměřila jsem se na deset básnických knih z rozmezí devatenácti let, rozmanitých témat, motivů, estetik i poetik. Všechny jsou bohaté na reprezentace různých podob genderu, z nichž se mnohé proměňují, ale zdaleka ne všechny jsou tak dynamicky proměnlivé jako Neumannovo autorské východisko, které směřuje od individualistického východiska ke kolektivismu. Rané sbírky sympatizují s básnickou tradicí konce 19. století, nejbližší s dekadencí. Opovržení masou či temná a záměrně pobuřující stylizovaná estetika, vše prvky vlastní uměleckému proudu dekadence, se objevují i ve sbírkách z počátku 20. století, přestože jejich ideový i umělecký rámec se od Neumannových děl z devadesátých let značně liší.

Neumannova prvotina *Nemesis, bonorum custos* (vlastním nákladem, 1895) vznikala mezi lety 1893 – 1895. Jejím hlavním tématem je reflexe vězeňské zkušenosti a silné deziluze, přičemž poetika sbírky vyrůstá z tradice demokratické politické lyriky a soudobé básnické tradice (jmenovitě Svatopluk Čech a Josef Svatopluk Machar). S těmito inspiracemi koresponduje i celkově patetické vyznění sbírky i její nijak novátorské verše a metaforika. Posun v následujících sbírkách pravděpodobně nastal kvůli Neumannovu přesídlení do podnětnějšího pražského prostředí, kde žil do roku 1904. V letech 1896 – 1897 vydal tři sbírky v duchu dekadence: *Jsem apoštol Nového Žití a žádné se neleám rány, jsem rytíř*

1 Při výběru pramenů mi byla nápomocná publikace Ústavu pro českou literaturu ČSAV *Soupis díla St. K. Neumanna* (1959).

2 Výbory *Stati a projevy I, II* z edice Knihovna klasiků. Spisy Stanislava K. Neumanna (Neumann 1964; Neumann 1966).

nového Graalu, jsem rytíř bez bázně i hany (Moderní revue, 1896), *Apostrofy hrdé a vášnivé* (Moderní revue, 1896) a *Satanova sláva mezi námi* (Grosman a Svoboda, 1897). Tematickým ohniskem tohoto triptychu je aristokratická negace dobového společenského, ideologického a morálního řádu ve prospěch svobody emancipovaného individua anarchistického typu, touha po plnosti života a estetizace lidské pudovosti, obzvláště sexuální.

Následující vývoj Neumannovy poezie souvisí s jeho intenzivní angažovaností v anarchistickém hnutí (Strohsová 1995: 109-111). Vliv anarchismu je možné sledovat již od počátku jeho tvorby: v okruzích anarchismu se S. K. Neumann pohyboval od studentských let, kdy byl členem spolku Omladina. Součástí českého intelektuálního anarchistického diskurzu, v druhé polovině devadesátých let 19. století spíše abstraktně a ideově nežli prakticky orientovaného, byly i další subjekty, jichž byl součástí: kromě *Moderní revue* to byl časopis *Nový kult*, který v říjnu 1897 sám založil a vedl (Tomek 1996: 44-46).

Sbírku *Sen o zástupu zoufalých a jiné básně* (Moderní revue, 1903) označuje Eva Strohsová za završení Neumannovy symbolistické etapy. Ohnisko lyrického subjektu se rozšířilo směrem od individua ke kolektivu a v této podobě setrvává i ve sbírkách *Hrst květů z různých sezón* (vlastním nákladem, 1907) a *České zpěvy* (Vlny, 1910). Poněkud odlišná je *Kniha lesů, vod a strání* (1914), patřící k přírodní lyrice reflektující vitalistické hodnoty. Ústředním tématem, toposem i metaforickým nástrojem se v ní stává příroda, kterou texty opěvují a prostřednictvím které oslavují ideály přirozenosti a svobody (Strohsová 1995: 113-114).

Všech osm knih propojuje negace společenského řádu, patetický vzdor a vášeň. Konstantou rovněž zůstává jasně mužský heterosexuální lyrický subjekt, který má zálibu v estetizaci ženských nader, sexuality a erotiky.

Metodologická východiska: gender history a Nový historismus

S genderem pracuji jako s kategorií historické analýzy podle koncepce oboru gender history, jejímž základem je článek Joan Wallach Scottové *Gender: A Useful Category of Historical Analysis* (Gender: Užitečná kategorie historické analýzy, Scott 1986). Gender nevnímám, na základě této publikace, jako biologické pohlaví, nýbrž jako systém vztahů, stereotypů a společenských norem, které utváří a determinuje, tedy jako společenskou kategorii determinující sociální role příslušníků daného genderu, mocenskou konstrukci vztahů mezi gendery a sexuální symboliku daného diskurzu. Vycházím také z konceptu performativity podle Judith Butlerové, jehož prostřednictvím vysvětluje způsob, jímž je genderový a heteronormativní řád ve společnosti vytvářen, reprodukován, udržován, nebo také podryván (Górská – Matonoha 2008). Gender je spíše konstruktem vztahů nežli fixní představou či společenskou rolí; je úzce propojen se společenskými a historickými faktory doby, kdy je aktuální (Scott 1986).

Díky širokému spektru oblastí, kterých se gender týká, je příhodnou kategorií pro komplexní analýzu diskurzu za účelem poznání mocenských vztahů, stereotypů a symbolického řádu, které napříč ním fungují. Jedním z těchto historických faktorů jsou fikční narativy, tedy literatura. Kanonická literární díla mají významný socializační charakter, přičemž socializace je procesem konstruujícím genderovou identitu jedince (Renzetti – Curran 2003: 117-125). Analýzu kategorie genderu skrze literaturu lze zkoumat z mnoha hledisek: díky

46 analýze genderové determinace literárních postav lze získat popis role sloužící reprodukci systému společenské moci (Filipowicz 2010).

Pro literárněhistorickou školu Nového historismu je typický zájem o vzájemné působení a dotváření literatury a jejího kulturního okolí. Důraz je na společenské povaze literárních textů. Vznikají pojmové kategorie (jako například rasa či gender) platné v daném diskurzu především na základě fikčních narativů (Bolton 2007: 7-12), které jsou v historickém období, které sledují (tj. mezi roky 1895 – 1914), vnášeny do diskurzu téměř výhradně literaturou. Diskurz ní reprezentace skutečnosti probíhá na základě zkušenosti s historickou či fikční událostí. Pro význam události v diskurzu není podstatná jeho „realnost“ – tedy že ty historické jsou na rozdíl od fikčních v principu vnímatelné a zařaditelné do časoprostoru; v kontextu diskurzu obě vznikají ve stejné době za stejných okolností (White 1978). Kontext, ze kterého literární dílo vyrůstá, není stabilním, předem vytvořeným podhoubím, nýbrž spíše hustou sítí vyvíjejících se a často protichůdných společenských sil (Greenblatt 1990). Literatura je v novohistorické koncepci součástí historie, jelikož neodráží pouze vnější skutečnost, nýbrž je činitelem vytvářejícím vnímání skutečnosti v dané kultuře. Je součástí symbolického řádu, jehož prostřednictvím svět v historickém okamžiku získává koncepci a skrze nějž kultura znázorňuje svůj vztah k materiální skutečnosti (Howardová 1986: 69). Součástí tohoto symbolického řádu jsou i genderové konstrukty.

Primárně mě zajímá to, jak autor sledovaných textů gender zobrazuje, ne jeho přesná objektivní konstrukce na základě textových indicií. Důležitý je také individualistický přístup k textovým zobrazením. K reprezentaci genderu v Neumannově poezii nepřistupuji jako k obecně platné dobové normě, ale v souladu s novohistorickým zájmem o konkrétní podmíněné případy, jedince tvořící a jednající podmíněně v závislosti na generativních pravidlech a konfliktech dané kultury –, tedy třídě, genderu, náboženství, rase a podobně (Greenblatt 1990). V mém zájmu je tedy myšlenkový svět analyzovaných textů, neboli neumannovský diskurz, nikoli dobový diskurz v jeho celé šíři.

Feminita

Reflexe feminity jsou příznačné oproti ve velké míře neutrálním maskulinním reprezentacím a vypovídají o soudobých reprezentacích feminity v dekadentně-anarchistickém okruhu. Žena je v mnoha metamorfózách přítomna ve většině Neumannových textů, ať už jako objekt, metafora, personifikace, součást davu či idea. Lyrický subjekt po ní touží tělesně, emočně i existenčně. Přístup k ženskému genderu a jeho reprezentace je napříč sbírkami dynamický a proměnlivý, avšak existují stabilní linie typizovaných reprezentací ženského genderu, nebo chceme-li konkrétně podoby reprezentací feminity v neumannovském diskurzu. V něm se k ženskosti pojí i určité atributy, které spoluvytvářejí její sémantické pole.

Ve sbírce *Satanova sláva mezi námi* se poprvé vyskytuje jev, že ženy jsou primárně ženami, ženství určuje jejich podstatu a identitu. Jejich jiné role, které jim text někdy přisuzuje (milénka nebo matka), jsou podkategorií. Na důležitost genderu v identifikaci lidských motivů poukazuje například báseň 10. z cyklu *Z-ické idylly* s úvodním veršem „Pojď, milénko a ženo, v les“ (Neumann 1907: 52), nebo obecná apostrofa „ženo“ přítomná v jiných básnických textech z různých

období. Velmi častým prvkem Neumannovy poezie jsou feminní personifikace, které jsou v textech realizovány pojmenovaně (Societa, Morálka davu, Vlast, Umění, Nuda, Panna Maria) i abstraktněji, přesto však jasně ve formě ženy. Například v básni *IV Morálka davu* (sbírka *Jsem apoštol Nového Žití...*) je kritizovaná rozvrácená morálka personifikována do jasně ženské podoby: „Krokem pávice schátralou vláčí se rasou / maitresa hlupců a kretěnu a placených bohů; / [...] Ve zpovědnách mnich tou její chce spjete krásou“ (Neumann 1896a: 11).

V první sbírce *Nemesis, bonorum custos* má žena specifickou podobu, která se v pozdější tvorbě S. K. Neumanna neopakuje. Texty sbírky v drtivě většině případů reflektují ženu jako objekt emočních tužeb, sexuální touhy, estetického obdivu těla a smyslového opojení. Roli aktivního činitele má žena minimálně, je spíše tou, na níž lyrický subjekt vzpomíná, po níž touží, ke které se upíná. Láska k partnerce je hlavní útěchou v žaláři strádajícího lyrického subjektu. Asociace motivu ženství s atmosférou bezpečí, útočiště, domova a míru se neobjevují pouze v Neumannově debutu. Žena je typickým prvkem secesní ikonografie, kde je častým symbolem přírody, organična, prapůvodního řádu, nostalgie. Toto pojetí feminity je dědictvím filozofie Jeana Jacquese Rousseaua, přisuzující ženě ahistorickou, holistickou, mateřskou funkci a muži roli historického aktéra, subjektu zvoleného mravního zákona (Bahenská – Heczková – Musilová 2011: 41). Diskurzní chápání ženy jako ahistorické entity také může souviset s teorií švýcarského mytologa a historika Johanna Jakoba Bachofena, který v díle *Das Mutterrecht* (Mateřské právo, 1861) rozpracoval teorii starověkého matriarchátu jakožto základního stupně civilizace, která se postupným vývojem dostala k patriarchálnímu uspořádání (Vojvodík 2006: 67). Dobová ikonografie pracuje s feminitou jako symbolem nostalgie po starém, prapůvodním, přirozeném řádu světa, který stojí v opozici s dehumanizující sociální realitou modernity (Felski 1995: 17).

V obdobných asociacích je feminita reprezentována ve sbírkách *Hrst květů z různých sezón* a *Kniha lesů, vod a strání*. V básni *Oh, dubiny, hymnu vám slibuji* se objevuje motiv ženy-domova, první báseň cyklu *Renouveau 1904* zase zobrazuje ženu jako spásu a tvůrkyni ráje na zemi. Texty nabízejí pokojný život po boku ženy-partnerky jako východisko, protiklad života vášně, nespoutanosti a nestálosti vedoucí k chladné samotě. Konkretizovanou podobou ženy-útěchy je kromě partnerky také matka. Mateřství se jako motiv objevuje napříč celým sledovaným horizontem Neumannovy poezie. Texty jsou bohaté na tropy obsahující motivy mateřství, matky a lásky. Mateřství je v diskurzu neochvějně přítomno jako přirozený lidský stav, archetyp, který ani nonkonformní anarchismus nepochybně či neproblematizuje. Důležitým momentem linie mateřských motivů je již zmiňovaný text ze souboru *Renouveau 1904* obsahující apostrofy k Boženě Hodačové: „A svítí kraj a zpívá svět, / uprostřed hoří měkký tvůj ret, / novému dítěti pohádka nová, / Boženo Hodačová“ (Neumann 1907: 24). Ve sbírce *Kniha lesů, vod a strání* je četná reprezentace feminity ve formě matky, konkrétně jako symbol matky přírody.

S estetickým a tematickým posunem mezi debutem a triptychem dekadentních sbírek přichází i proměna zobrazování ženy a jejích metaforických i symbolických významů. Důležitou změnou je přesun pozornosti na ženu nikoli výhradně jako pasivní objekt, což rozšiřuje její významové možnosti. Posun

48 mezi debutem a druhou sbírkou je zjevný, a to především od konkretizovaných reflexí k motivu obecné feminity, kterou lyrický subjekt v textech uctívá a opěvuje. Z pasivního objektu touhy, kterým je ženský gender reprezentován v debutu, se pomalu stává rovnocenná partnerka-milenka jdoucí vstříc novému světu o nových pravidlech po boku lyrického subjektu: „Jen přimkni se, milenko, těsněji ke mně, jde doba zlověstných komet / a bude chtít ženy, jimž z bitev domů na štítě vrací se muži“ (Neumann 1897: 39).

Milenecký vztah prostý manželského svazku je Neumannovou odpovědí na otázku důstojného poměru muže a ženy prostého útlaču ženského individua. Nechutí vůči instituci manželství stoupala podle S. K. Neumanna během 19. století ve společnosti plošně, a to kvůli vyprázdnění a okleštění jejího významu na bazální praktický rámec, tedy jako jediná možnost vydržování domácnosti a života rodiny. Příčinu této nechuti hledá v ekonomických poměrech: četné potomstvo v kapitalismu přestává být životním cílem každého člověka, stává se spíše hospodářskou zátěží pro domácnost. Manželství je podle Neumanna koncem ženiny duševní svěžesti, jejích intelektuálních zájmů a nadějí. V duchu anarchistické hodnoty individualismu tak manželství odsuzuje. Jako východisko z problematické situace formuluje „volnou lásku“, tedy morální přípustnost rovného, sexuálního vztahu mimo manželství (Neumann 1999 [1932]: 986-988, 1029-1030). Tento názor explicitně deklaruje pasáž z cyklu *Sociální hymny*:

„Tisíce špinavých manželství chtějí tě pokáleti,
těmi, v nichž otrokem žena je, zakoupeným hanebnou zvlčí
pro slepý instinkt a marná plození dětí,
těmi, v nichž muž je strom, jenž bouří láme se v půli,
těmi, v nichž oba jsou otroky, zločinci z bídy a žalu,
těmi, v nichž obchod byl udělán z nejspodnějšího kalu“ (Neumann 1907: 61).

Neumannův dekadentní triptych je obžalobou společenského řádu, jehož součástí je i podřízená pozice žen. Právě patriarchální útlak je jedním z hlavních témat sbírky *Satanova sláva mezi námi*. Ukázkou může být například báseň *Sexus*, kterou uvádí biblický citát³ vyjadřující tělesné „porobení“ žen mužům a naopak. Báseň velebí ženu jako rozkvétající „květem nejsmělejších barev, z nichž rudá nejvýše zpívá, / květem vůně opojivé jako prolitá krev horká, / květem bizarním jak orchis nejvzácnějšího tvaru“ (Neumann 1897: 28). Tento květ uvádá pod patriarchálním společenským řádem:

„[...] A že přišel muž
a květem tím svého fraku ozdobil knoflíkovou díрку,
aby uvald, nežli půlnoc je přepade v divém kankánu. –

a že přišel muž, a tu její píseň
falešně si zapískal rety pohrdlivými při černé kávě
a v dýmu cigarety vyfoukl upomínku – v tom její konec“ (Neumann 1897: 28).

3 „Žena nemá své tělo pro sebe, ale pro svého muže. Podobně však muž nemá své tělo pro sebe, ale pro svou ženu“ (1 Kor 7,4).

Kritika patriarchálního řádu je v Neumannově poezii realizována různě: jako velebení porušení kritizovaných ctností, využívání motivu proměny ženy v démonickou, mstící se bytost, nebo vyjádřením lítosti z panujících poměrů s přáním, aby byly věci jinak. Texty reprezentují nejen útlak, ale také pomstu za něj.⁴

Neumannova tvorba i přes četnou reflexi kritiky porobení žen v patriarchální společnosti nesdílí plný souhlas s dobovým feministickým diskurzem, obzvláště v otázce kariéry a politiky. V eseji *Mateřství a osvobození ženy* z roku 1907 kritizuje emancipační snahu žen vyrovnat se mužům. Takovým „napodobováním“ mužů ztrácí podle Neumanna žena své ženství a vzniká tak „das dritte Geschlecht“, třetí pohlaví, tedy cosi anti-feminního, kulturní pohroma. Žena vystupující ze sféry domácnosti, kam ji řadí tradicionalistický hegemonní diskurz 19. století, například do zaměstnání, je tedy podle Neumanna dvojím otrokem; nejen patriarchálním, ale také kapitalistickým. Skutečná emancipace a svoboda ženy by dle jeho názoru měla spočívat v přijetí přirozené „ženské role“, tedy v péči o muže, jeho domácnost a rozkoš (Neumann 1966: 459-467).

Motiv, který se v textech objevuje opravdu hojně, je prostituce, a to především v kontextu obžaloby dobového sociálního a morálního řádu. Nejde o autorský unikát, jelikož fenomén prostituce byl v Neumannově současnosti dlouhodobým tématem veřejného zájmu, i když se názory na prostituci a důvody jejího výskytu proměňovaly. Tradiční hegemonní diskurz vnímal prostituci jako negativní společenský jev, který je třeba z morálních důvodů vymýtit. Neumannova generace se v pojetí prostituce příliš nelišila, avšak hodnotila ji nejen jako důsledek morální bída, ale především jako důsledek bída hmotné. Tento názor na sexuální práci měl svůj původ v dobovém ženském hnutí, které vyznávalo „abolicionistický“ přístup k prostituci: odstraněním mravní a hmotné bída prostřednictvím osvěty měla být odstraněna i sama prostituce. Snaha sexuální práci regulovat byla motivována nejen mravně, ale také prakticky, a to ve snaze zastavit šíření pohlavních nemocí, nebo zlepšit sociální situaci (Lenderová 2002: 6-8, 38-49). Neumannova poezie neuchopuje prostituci a postavy prostitutek v jedné vrstvě. Na jednu stranu ji v souladu se soudobým „abolicionistickým“ uvažováním kritizuje jako jev úpadku morálky, na druhou stranu osobu prostitutky estetizuje a vzývá.

Velmi výrazný je motiv patriarchálního útlatu žen prostřednictvím prostituce, která z žen vysává lásku, život, lidství: „Jen trochu toho posledního žáru / a trochu těch posledních blesků! / To zlomeným liniím svadlých tvarů / dá půvad matného lesku. // Ale trochu té něhy, která ti zbyla / pod prázdnými úsměvy tanečnice, / by sentimentálnost tichá se lila / tou nocí k ránu, kdy hasnou svíce“ (Neumann 1903: 41). Sociálním rozměrům prostituce ve znamení „abolicionistických“ úvah se věnuje například báseň *Sbohem tanečnice* (sbírka *Sen o zástupu zoufajících a jiné básně*), která tematizuje náročnou situaci stárnoucích nevdaných žen, které mohly odkládat sňatek z hospodářských důvodů. Hmotná nouze je podle Neumanna dostatečným důvodem k výskytu prostitu-

4 „Pomsta je u Boha. Ne, pomsta je u Ženy vždycky. / Ale pomsta ani u Ženy není, pomsta je u Sata-
na. / Běda! proč zakřikl's Ženu, když jedinkrát zpívala lidsky. / Běda! ta tvoje vítězství, běda! tvoje jsou
hrana“ (Neumann 1897: 29).

50 roč. 73, 2026, č. 1
ce (Neumann 1999 [1932]: 917). Na sociální rozměr prostituce jako východiska z materiální nouze naráží i přirovnání v básni V. z *Českých zpěvů*: „Krev je mdlá a čest je pokálena, / na prodej s ní chodí jako žena, / ne však z bída – z přesvědčení, klidní“ (Neumann 1910: 14).

Ženy nejsou v neumannovském diskurzu tím jediným, co kvůli prostituci ztrácí svou esenci. Báseň *I* s incipitem *Oh, láske, nad pokrčení ramen drobných pesimistů...* z cyklu *Z knihy Sociální hymny* (sbírka *Hrst květů z různých sezón*) je jakousi modlitbou, hymnem k lásce, kterou se lidstvo mnoha způsoby snaží zahubit, ale ona stále přžívá. Jedním z těchto způsobů přežití je dle této básně i prostituce. Kritika fenoménu prostituce v textech nesměřuje jen na současnou situaci, jde spíše o tematizaci problému vyskytujícího se napříč historií. Báseň *VII Hetéry* (sbírka *Jsem apoštol Nového Žití...*) obsahuje motiv hetér (tj. eufemismus pro kurtizány, společnice, v kultuře antického Řecka) a Frýné (S. K. Neumann používá její jméno v podobě Phryna), obžalované a souzené hetéry, kterou u soudu osvobodila krása jejího těla, konkrétně poprsí, a nikoli obhajoba slavného řečníka Hypereida (Bahník 1974: 200, 226). Silné napětí mezi ideály (v případě Frýné je to nevina) a konstruovanou skutečností (viny zproštěna jen pro svou tělesnou krásu) poukazuje na tragiku osudu žen v patriarchální společnosti sémanticky zhuštěnou do preference krásy těla nad morálku i zákony.

Neumannova poezie ale prostituci pouze nekritizuje, vidí v ní i jakési sensuální kouzlo, velebí prostitutky pro jejich nonkonformitu, živelnost a nespoutanost, která může být v posunutém významu spojována s esencí feminity. Prostituce a feminní smyslnost, které diskurz konce 19. století propojuje, daly v dobové literatuře vzniknout kultu prostitutky, která má v dobovém umění až emblematický význam. Prostitutka, někdy také herečka či zpěvačka, byla symbolem komodifikace ženského těla, ale také děsivým příkladem nejednoznačné hranice mezi ekonomikou a sexualitou, racionalitou a iracionalitou, praktičností a krásou. Tělo prostitutky mělo v diskurzu fin de siècle několik mezi sebou konfliktních interpretací: mohlo být příkladem vítězství komerce, temné zákoutí nebezpečné a nemoc šířící ženské sexuality, ale také ukázkou rozkladu sociálních hierarchií moderního města, nebo také konstantní připomínkou zkaženosti společenského systému – už ve smyslu „nesmrtelnosti“ sexuální práce i přes pokusy o legislativní regulace, nebo také jako ukázka vyprázdněnosti morálky (Felski 1995: 19). Sbírka *Apostrofy hrdé a vášnivé* reflektuje osobnost francouzské spisovatelky, kabaretní tanečnice a kurtizány Liane de Pougy, které lyrický subjekt vzdává hold svým ponižením, poukazující na malost sebe a své ženy. Velebenou tanečnici přirovnává k bakchantkám neboli mainadám, starořeckým ctitelkám boha Dionýsa, které byly známy pro své extatické vytržení, s nímž se oddávaly rejům a orgiím, a které tvořily společně se Satyry Dionýsovu družinu (Bahník 1974: 365).

Od dekadentního triptychu se objevují reprezentace temného žentství, stává se z něj cosi silného, démonického, což přisuzují především tematické kritiky patriarchálního útlaču. Propojení ženy a hříšnosti není v Neumannově poezii náhodné ani inovativní. V diskurzu evropské kultury spolu tyto katego-

rie souvisí především kvůli biblickému prvotnímu hříchu Evy,⁵ v umění přelomu 19. a 20. století se hojně objevují motivy související s mýtem zkázonosného ženství, které podle Josefa Vojvodíka souvisí s dobovou krizí genderu. S tímto mýtem pracuje také psychoanalýza, která chápe nebezpečnou ženu jako femme fatale muže vrcholné modernity. Její neodolatelnost interpretuje jako sebe-destruktivní východisko ze sebenenávisti a z nemožnosti najít adekvátní vztah k vlastní sexualitě, tělesnosti a emocionalitě (Vojvodík 2006: 67).

Na asociaci žen s hříšností v neumannovském diskurzu odkazuje například přirovnání „Chlípna jako žena“ (Neumann 1914: 77), nebo symbol ženy jako znovuzrození Satana. Vzhledem k ostře antiklerikálnímu rázu veškerých zkoumaných textů se hříšnost či temnota feminity nedá interpretovat jako deklarace negativního postoje vůči ženám; v rámci dekadentní estetiky je tomu právě naopak. Reprezentace ženy v podobě bohyň zla, démonických femmes fatales, jsou typickým rysem dekadentního umění. Sémantické gesto takových reprezentací v sobě nese atribut síly, který v mainstreamových diskurzích feminity připadal pouze v případě aktu sebeobětování se pro druhé, typicky muže (Faxneld 2017: 282-285). Toto pozoruji například v básni *Blasfemické Ave* (sbírka *Satanova sláva mezi námi*):

„Zdráva’s,
Bohu nejvyčítanější mezi ženami!
[...]

Stanul jsem před tebou,
stanul, ne poklek’,
neboť neklekám v životě a nenávidím
cnost panenských žen
a bezbolestná početí z Ducha.

Neměli jsme čeho si říci.
Neboť nenávist veliká, mlčelivá
stála mezi námi –
a pod námi
tvůj dav se válel v křečích nejstrašlivější muky,
jež tebou přišla na svět“ (Neumann 1897: 17).

Hříšnost v textech není spojovaná s feminitou jen jako součást její esence; feminita hřích také vyvolává, je pokušením.

Temná metaforika spojená s feminitou vrcholí ve sbírce *Satanova sláva mezi námi*, v níž se objevuje výrazná metafora ženy jako znovuzrození Satana, nejexplicitněji ve stylizovaném satanistickém vyznání *Credo*: „Však Ženou

5 „Jen o plodech ze stromu, který je uprostřed zahrady, Bůh řekl: ‚Nejezte z něho, ani se ho nedotkněte, abyste nezemřeli.‘ Had ženu ujišťoval: ‚Nikoli, nepropadnete smrti. Bůh však ví, že v den, kdy z něho pojíte, otevrou se vám oči a budete jako Bůh znát dobré i zlé.‘ Žena viděla, že je to strom s plody dobrými k jídlu, lákavý pro oči, strom slibující vševědoucnost. Vzala tedy z jeho plodů a jedla, dala také svému muži, který byl s ní, a on též jedl. Oběma se otevřely oči: poznali, že jsou nazí“ (Gn 3, 3-7).

52 znova narodil se a tisíckrát znova se rodí...“ (Neumann 1897: 42). Žena se v této podobě stává modlou, které lyrický subjekt vzdává hold z vášnivé, dekadentně stylizované úcty. Součástí Neumannovy poetiky jsou mnohé erotické, tělesné, temné metafory, symboly a výjevy ženských těl, temné femininity: „A žena krásná / s očima sálajícíma / a s nadry vřelými / na Golgatu vystoupí nahá, / květ stylisovaný v melodii žhavou, / bílý zázrak v metamorfose tvarů, / a jemně skloní“ (Neumann 1897: 12). Neumannovské motivy satanské femininity jsou výrazem subverze, kterou feministické uvažování na konci 19. století nepochybně bylo. Satan v tomto kontextu představuje ochránce typicky ženské sensualitu, související s rousseauovskou věčnou feminitou. Podobným způsobem funguje prvek satanismu také v anarchistických diskurzích. Motiv satana, prvního svobodně myslícího tvora a osvoboditele světů, je anarchistům (například Michailovi Bakuninovi) velmi blízký (Sláčálek 2022: 90).

Opakem temné femininity, u Neumanna tak exponovaného motivu, je v literatuře velmi běžná asociace femininity s panenskou čistotou. Tradiční genderový řád vnímal pannu jako ideál femininity, jelikož byl ztotožňován s postavou Panny Marie. Panenství a čistota byly silnými hodnotami ovlivňující dobové smýšlení o ženském genderu (Lenderová 2014: 168-172). Neumannovy *Dějiny ženy* deklarují, že kult panenství je specifickým „civilizace“ – tedy té západní, evropské, vyrůstající z křesťanství (Neumann 1999 [1932]: 759). I když tento ideál neumannovský diskurz nevyznává, funguje v něm archetypální asociace čistoty a panenství. Panenské tělo je rovněž vykreslováno jako něco čerstvého, silně „lákavého“, jako objekt silné sexuální touhy, pro jeho neposkvrněnost a svedení panny má konotace trofeje: „Slákaná panenství odvedli si spocení fauni“ (Neumann 1897: 43).

Po těchto třech sbírkách, v nichž byl motiv ženy jedním z nejčtetnějších, se v Neumannových textech z prvního desetiletí 20. století žena a její postavení přesouvají do širší mnohosti témat a motivů, jimž vévodí sociální a kolektivistická problematika. Rozsáhlá skladba *Sen o zástupu zoufajících* zmiňuje ženy jako součást ústředního motivu, zástupu zoufajících: „nevěstku syfilickou, filosofa s roztržštěnou nádherou mozku, / dělníka zmrzačeného, pannu lesbickou vzpůrce z vězení uprchnuvšího – / své bratry a sestry svoje poznával jsem v zástupu zoufajících“ (Neumann 1903: 8). Tato tendence vrcholí v politických *Českých zpěvech*, které jsou v mnoha ohledech v rámci souboru zkoumaných sbírek specifické. Kolektivistická, genderově neutrální dikce, která se objevuje ve *Snu o zástupu zoufajících*, dosáhla v této sbírce vrcholu. Ženský gender je zde reprezentován minimálně, hlavním „mluvčím“ sbírky je dříve tematizovaný zástup, dav, stádo: „Jsme jako stádo někdy, nevím čeho, / jen to vím, že nás opatrně pěstí / pro maso, tuk či vlnu; ode všeho / snad potřebují trochu k svému štěstí“ (Neumann 1910: 10). Drobnou výjimkou je personifikovaná Vlast v *Epilogu* sbírky.

I přes tematický posun přetrvávají v textech z 20. století některé trendy ze starších sbírek. Sbírkou *Sen o zástupu zoufajících a jiné básně* polevuje v četnosti reprezentace ženy jako sensuální, mocné a temné bytosti, neupouští od ní ale úplně. Důkazem zachování linie zobrazování ženy jako sensuální, opojné bytosti, která má nad mužem moc, je báseň *Salome*: „Tanči! / Ať poskoky ňader pyšných, že zvítězí vždycky, / zhypnotizují pohledy, v nichž tčkovou nejistotu / rozlila proroků slova, tak málo znějí lidsky...“ (Neumann 1903: 22). Neumannova

básnická tvorba i nadále využívá metafory ženského těla či obecně ženství k estetickým účelům. Rovněž *Z-ické idyly* (sbírka *Prst květů z různých sezón*) obsahuje sensuální erotické motivy, v nichž je žena opět objektem estetického obdivu, k nimž texty využívají dobově typické květinové personifikace. Kromě přetrvání stabilních trendů, jakými jsou opojná sensualita feminity, estetický obdiv ženského těla a jeho využívání v metaforách, se ve sbírce *Prst květů z různých sezón* vrací zobrazení ženy jako objektu lásky, a to především v cyklu *Renouveau 1904*. Ten spojuje téma lásky, konkrétněji rovnocenného milostného vztahu lyrického subjektu a ženy-milenky, která není jen múzou, ideou, ani démonem; je spíše partnerkou: „Snad budeme biti za ten svůj sen / o životě, jenž čist a svoboden – / však ruku mi statečně dej: / je v naší moci líp a krásněji žítí, / a v jejích není nám v tom zabránit – / směj se jen, směj!“ (Neumann 1907: 28). Důležitým momentem je první báseň tohoto cyklu, která navrácí do Neumannovy poezie motiv konkrétních, ba i jmenovaných žen (apostrofa „Boženo Hodačová“, Luisa Michelová).

S *Knihou lesů, vod a strání* přichází další podstatný posun podoby Neumannovy poezie. Od dekadentních výjevů, obžalob, bojovných vyznání a politických satir se jeho básnická tvorba začala obracet k přírodní lyrice s důležitým vitalistickým rozměrem. Neplatí ale, že by touto žánrovou proměnou došlo ke konci některých přetrvávajících trendů. Lyrický subjekt se pohybuje v prostředí moravské přírody a k její reflexi jsou hojně užívány ženské personifikace, přirovnání k ženě a feminitě: „Hle, země naše, ty, jež ležíš pod nebesy / jak žena kvetoucí pod zrádným závojem“ (Neumann 1914: 11), ženským tělesným procesům: „Řeka vzepjala se náhlou křečí, / k porodu se chystající žena“ (Neumann 1914: 32), či zkušenosti s ženským tělem: „Jaká rozkoš, země, do tvé vlhde hlíny / zabořiti prsty, dlaně přitisknout, / (i když poznaly žen žádostivé klíny, / i když zbádaly jich těla každý kout)“ (Neumann 1914: 66). Smyslné a erotické metafory jsou využity spíše k velebení přírody nežli ženského těla jako objektu, jak tomu bylo ve starších textech. Výjimečně pak sbírka pracuje s konkrétním zobrazením ženy (jednou z výjimek je báseň *Chvála nahoty*) či s motivy ženských těl jako symbolem nežádoucího lidství v idylické krajině či harmonické přírodě (báseň *Strašidla v kraji*).

Maskulinita

V Neumannových básních se motiv maskulinity vyskytuje jen zřídka. Maskulinita je především reprezentována jako východisko lyrického mluvčího, který je očividně heterosexuální muž, který z této pozice definuje reprezentace žen. Atributizace, které můžeme na základě textových stop maskulinitě přiřadit, se dají často interpretovat nejen jako maskulinní rysy, nýbrž často také jako rysy obecně lidské.

Bazální podstatou Neumannovy tvorby je její nonkonformita. I pojetí maskulinity v ní se značně liší od její hegemonní podoby, ne však tolik, jako je tomu u feminity. Koncept hegemonní maskulinity v diskurzu plně funguje až od druhé poloviny 19. století. Obrazy ideálních mužů se pochopitelně objevovaly již dříve, ovšem hegemonní genderové ideály se mohly dotvořit až po zavedení mediální komunikace a institucionální výchovy školstvím či vojnou. Veřejná komunikace se v bezprecedentní míře podílela a podílí na tvorbě stereotypů, jednom

54 ze základních kamenů genderových konstruktů. K těmto stavebním kamenům patří také definice ideálů a anti-typů. Podoba moderní hegemonní maskulinity vzešla z militantního napoleonského a řeckého ideálu mužství; výsledkem tohoto propojení měla být kombinace tělesných a mentálních vlastností ideálních pro hlavu rodiny, primární roli muže 19. století. Patřila k nim duševní i fyzická síla, klid, racionalita, minimální emocionalita, pracovitost, cílevědomost, společenská konformita a statečnost. Důležitým aspektem distinkce maskulinity byla schopnost uchránit si vlastní integritu; osobní čest byla pro muže, především pro ty z vrstvy sociálních elit, klíčová (Hanulík 2014: 100-120).

Motto Neumannova debutu⁶ volá po „muži svobodné mysli a vřelého srdce“, muži činiteli, hrdinovi. Přímo ve sbírce se objevují básně s motivy mužné síly a bojechtivosti pohřbené za mřížemi: „A ticho teď zas – ; okna setměla se, / noc strnula a nic se nemění, / jen po mužném a bojechtivém hlase / cos jak by zbylo z jeho nadšení. // A v hrudi mé je nevýslovná tíže / a nevýslovně zoufanlivý vztek, / že mladou sílu pohřbívají mříže: – / ve smutném boji – smutný výsledek!“ (Neumann 1895: 28). Onen boj, za který je lyrický subjekt vězněn, vedl a vede za vlastní hodnoty a ideje, což koresponduje s dobovou představou mužské cti. Vlastní přesvědčení, ideje, jsou v básni *Protesty* důvodem k boji. Trojice dekadentních sbírek pokračuje – také vzhledem k dekadentní logice reprezentace nadčlověka-muže – v reprezentaci mužského silného individua. Celý triptych začíná mottem, zvoláním plným individuální síly lyrického subjektu: „Jsem apoštol Nového Žití a žádné se nelekám rány, / jsem rytíř nového Grálu, jsem rytíř bez bázně i hany“ (Neumann 1896a: 1), který s bojechtivou neohrožeností v textech rozvrací nenáviděný starý svět. V textech z 20. století, které se od velebení ideje silného, činného génia přesunují k ideje kolektivu, tato dynamika hrdinství muže-individua očekávatelně slábne. Ve *Snu o zástupu zoufajících* se lyrický subjekt, který vypráví o svém snu, stane vůdcem zástupu, nikoli však z vlastní iniciativy. Jeho odhodlání vést a neochvějná osobní síla nejsou napříč skladbou konstantní, hlavní hodnotou zde totiž není aristokratické hrdinství a síla individua, ale spíše moc kolektivu, zástupu.

Podstatnou vlastností nebo spíše konstantním povahovým rysem lyrického subjektu Neumannovy poezie je vášnivost. Vnímám ji spíše jako jednu z nejzákladnějších obecně lidských hodnot neumannovského diskurzu, nežli jako maskulinní atribut. To ale neznamená, že není muži v textech přisuzována, je tedy stejně jako emotivnost, citlivost a zranitelnost součástí sémantického pole neumannovské maskulinity již od rané tvorby: „však v nitru s divnou tísní, / se srdce vzlykotem a touhou palčivou / po lásky tiché písni...“ (Neumann 1895: 35). Vášnivá, emotivní mužnost je v silném rozporu s její hegemonní podobou. Klid, nebo také seberegulace, jež jsou podle Vladana Hanulíka důležitou vlastností hegemonní maskulinity (Hanulík 2014: 105), jsou v *Promenádě I* (sbírka *Nemesis, bonorum custos*) dokonce označeny za nezdravé: „Duše však touží jen do vřavy, / klid je tak nezdravý, nezdravý, / klid je tak strašlivou trýzní!“ (Neumann 1895: 46). V básni *Odešla* (sbírka *Apostrofy hrdé a vášnivé*) se vyskytuje motiv re-

6 „Und unsere Zeit bedarf der Mannes-Thaten, / der freien Stirnen und der warmen Herzen, / um rücksichtslos die Lüge auszumerzen.“ (Neumann 1895: 9). „A naše doba potřebuje činy mužů, / svobodné mysli a vřelého srdce, / aby bezohledně vymýtili lži“ (překlad J. J.).

gulace vlastních emocí (podobně například v básni *Majáky* ve sbírce *Satanova sláva mezi námi*): „a v zoufalých hodinách / poslední výbuchy rdousím, / výbuchy záští –“ (Neumann 1896b: 17). Motiv snahy o ovládnutí vlastních emocí nejsou v diskurzu nijak propojovány s maskulinitou, nemůžeme tedy usuzovat, že by nějak mohly souviset s napětím mezi identitou lyrického subjektu a ideálem hegemonní maskulinity.

Přestože se Neumann ztotožňoval s ideami obecného lidství a kolektivní, genderově nespecifikované sounáležitosti, je v některých pasážích reprezentována sounáležitost bratrská. O bratrskou vzájemnost jde bezpochyby v básni *Věžňové na procházce* (sbírka *Nemesis, bonorum custos*). Motiv bratrství v této básni není nijak metafyzický, je reflexí pocitu sdílení vězeňské zkušenosti.

Gender i jiné kategorie přestávají ve zkoumaných textech hrát roli v situaci, kdy se stává jednotlívým prvkem společný zájem. Od vězeňského bratrství se význam sounáležitosti posunul do obecně lidské, nebo spíše třídní roviny. V básni *Žel mi tě po letech ještě...* je společný zájem „celého rodu vyděděných SATANA dětí“ realizován jako pomsta na „chráněné kastě měšťáků bohabojných / a privilegovaných“ (Neumann 1896b: 15). Sounáležitost je v tomto úryvku sice třídní, ovšem gender jako kategorii texty stále rozeznávají. Je tomu tak i ve *Snu o zástupu zoufajících*:

„Juž rozeznával jsem zřítelnic uhlíky žhavé a náhle
své sestry a bratry jsem poznával v zástupu zoufajících,

[...]

básníka uhladovělého, nevěstku syfilickou, filosofa s roztržštěnou nádherou
mozku,

dělníka zmrzačeného, pannu, lesbickou, vzpůrce z vězení uprchnuvšího –

své bratry a sestry svoje poznával jsem v zástupu zoufajících“ (Neumann 1903: 8).

V dalších textech, které bratrství zmiňují, není již nijak genderově specifikováno. Na základě beletristických textů není ale důvod předpokládat vyloučení ženského prvku z kolektivu.

Sexualita

Přestože jsou zkoumané básně co se týče ženské sexuality na svou dobu nebývale progresivní, jsou v nich stále patrné dobové genderové stereotypy. Sexualita byla v 19. století tabu,⁷ a to pro prudérní morálku vyplývající z církevních zásad vzývajících poklidné hodnoty řádu, důstojnosti, zdrženlivosti, střídmosti a šetrnosti. Sexualita byla tolerována pouze v intimním prostředí manželů, výjimky tvořila místa jako lázně nebo veřejné domy (Lenderová 2013: 149). Apel na sexuální zdrženlivost nebyl genderově vyrovnaný; očekávala se primárně od žen a byla součástí dobového ideálu feminity. Mužská sexualita byla na rozdíl od té ženské ve větší míře tolerována, jelikož dobový diskurz zastával názor, že ji ne-

7 Michel Foucault ve svých *Dějínách sexuality* konstatuje, že diskurz dlouhého 19. století tabuizuje sex nikoli z církevní, ale ze státní perspektivy, a to prostřednictvím pedagogiky, medicíny a ekonomie (Foucault 1999: 136-137).

56 jsou muži schopni pro pudový charakter plně ovládnout. Z tohoto přesvědčení pramenila tichá tolerance zákazníků sexuálních pracovníků (Hanulík 2014: 122-123). K proměnám dvojího měřítka a vnímání sexuality jako takové došlo na přelomu 19. a 20. století. Důležitými podněty pro tento posun byl nástup sexuologie a rehabilitace sexuality jako lidské přirozenosti prostřednictvím darwinistické antropologie i moderních uměleckých kruhů (Lenderová 2013: 172-175).

Součástí těchto liberálních kruhů byl i S. K. Neumann, přesto jsou však jeho texty ovlivněny diskurzivními představami o ženách jako sexuálně zdrženlivějším genderu: „Ne, nelze odolat: Chceš, Kamilko má, chceš? – / juž nestají to rety. // A oči prosí tě tak nedočkavě: Smím? – / Co řekne hlásek drahý? – – / Oh, blaha příštího slib tichý slyšet mním / v té výčitce: Tak záhy!?“ (Neuman 1895: 38). Mužský gender bývá tím, který po sexu touží a ženský zase tím přemlouvaným, tím, kdo se odevzdává. I když se v neumannovském diskurzu propojuje feminita se sexuální zdrženlivostí, nelze konstatovat, že by zobrazoval ženu jako asexuální. Personifikovaná Musa (sbírka *Jsem apoštol Nového Žití...*) je ve stejnojmenné básni silně náruživá, motivy ženské sexuality jsou výrazné také v básni *Villegiatura* (sbírka *Kniha lesů, vod a strání*).

Dobové stereotypní pojetí maskulinní sexuality jako pudové a nekontrolovatelné je ve sledovaném souboru textů přítomno. Směřuje k ní například využití motivu fauna v básni *X* ze sbírky *Jsem apoštol Nového Žití...* Fauni, starořímský protějšek řeckých satyrů, rozpustilých polobohů z družiny Dionýsa (mužské varianty bakchantek), se vždy rádi oddali tanci a erotickým pletkám s nymfami, které bez ustání pronásledovali (Bahník 1974: 549). Toto erotické lačnění fauna a pronásledování nymf je paralelou mužského honu po uspokojení. Mužská sexualita v neumannovském diskurzu funguje jako něco velmi silného, náročného ke korigování, schopného působit intenzivní utrpení. Potlačení této mužské přirozenosti je v textech zobrazeno negativně, konkrétně v básni *Petrus Diaconus* (sbírka *Satanova sláva mezi námi*): „Nepoznal a nepochopil jsem těla tvého, ženo. / A dál se modlil a Bohu do světa si stěžoval, / a nikdo netušil, on sám netušil ani, / jak udupaná a balvany rdousená v něm klíčila / hořkost z nepoznaného a neokuseného nikdy“ (Neumann 1897: 30).

Genderové ideály

Neumannovský diskurz pochopitelně nespecifikuje konkrétní představu o ideálních podobách genderů, pokusím se ale o načrtnutí jejich linií. Jako beletristické vodítko může posloužit úryvek ze *Snu o zástupu zoufajících*:

„S rozpuštěnými vlasy ženy démonům podobny byly
horečně rozvášněné, jak v posledním šílenství lásky,
a s nahými řadry, jež svíraly hubené prsty,
a s tvářemi zažehnutými touhou ku předu táhly,
některé vlekouce dítky své, bývalou nadějí pomsty.
A muži, jak olympští zápasníci pro vavříny jdoucí k lidu
v pohledu, ve svalech jevíli nové naděje sílu“ (Neumann 1903: 11).

Neumannova ideální žena má atributy živelnosti, vášně a emancipované svobody. Tuto hypotézu dokazuje Neumannův esej *Nová žena* z roku 1906,

který nastiňuje ideál nové ženy jako ženy dokonale svobodné, nezávislé hospodářsky, sexuálně, mateřsky a mentálně (Neumann 1966: 527). Antiklerikální charakter všech zkoumaných textů i některé explicitnější textové stopy⁸ by mohly evokovat úplnou negaci hegemonní feminity asociované s postavou Panny Marie. Skladba *Svatá Luisa Michelová* s podtitulem *Fantasie z ledna 1905* (sbírka *Jsem apoštol Nového Žití...*) ovšem představuje ideální, svatou, obětavou feminitu, velmi podobnou křesťanskému ideálu.⁹ Antiklerikalismus tedy neznamená rozvrat genderového ideálu utvořeného na základě křesťanské tradice. Co se tělesného ideálu týče, Neumannova poezie sice opěvuje feminní tělo, neuchyluje se ovšem k bližší specifikaci jeho podoby.

V analyzovaných textech jsou reprezentovány i dvě role ženy, o kterých se domnívám, že je neumannovský diskurz vnímá jako ultimátní ženský úkol či ideální ženské role: matka a milenka. „Funkce milenky a matky, má-li býti plněna cele a kulturně, je tak veliká a cenná, že stačí k dobrému vyplnění života, zejména tehdy, řídí-li žena ještě k tomu domácnost“ (Neumann 1966: 464). V eseji *Mateřství a osvobození ženy* situuje jak matku, tak milenkou do prostředí domácnosti, což vypovídá o uvažování v souladu s tradičním genderovým řádem, založeným na takzvaných oddělených sférách. Vyjadřuje se i ke smyslu existence mužů: „Smysl existence mužovy jest v poměru k dílu, jemuž se věnoval; smysl existence ženiny jest v poměru k muži, kterého si zvolila“ (Neumann 1966: 462-463). Tento citát jasně dokazuje mentalitu konformní patriarchálnímu establishmentu příznačnou pro 19. století, proti které se neumannovský diskurz opakovaně tvrdě vymezuje, přestože vyznává emancipaci ženy, zachová-li si vlastnosti, které nazývá esencí ženství.

Zmiňovaný text uvažuje o muži jako o tom, kdo „s kořistí vrací se z lovu; doma ho čeká teplé objetí, teplé ohniště, teplá večeře“ (Neumann 1966: 462). Stejně jako v hegemonním diskurzu, tak i v tom neumannovském má muž být pracujícím, společensky aktivním členem domácnosti, o kterého v pozadí pečuje žena. Nejvýraznějšími atributy neumannovské maskulinity jsou odhodlanost, síla, činorodost, zápal a bojovnost za vlastní vizi, tedy nový společenský řád. To vše je poplatné dobové hegemonní maskulinitě. Rozchází se s ní ale v reprezentacích maskulinní emotivity a vášně, jejichž potlačování či silná regulace v analyzovaných textech znamená popírání lidské přirozenosti, ústřední hodnoty vitalistického uvažování, v neumannovském diskurzu silně přítomného.

Závěr

Neumannovský diskurz i přes svou mnohokrát artikulovanou vyhraněnost vůči společenskému pořádku setrvává v některých genderových stereotypech a ideálech dobového hegemonního diskurzu, a to především v otázkách sexuální zdrženlivosti žen a pudového chtíče mužů, nebo genderovaných atributizací. Těmi jsou pro feminitu hříšnost, sensualita, panenská čistota, nebo asociace

8 Především báseň *Blasfemické Ave* (sbírka *Satanova sláva mezi námi*).

9 „V slz údolí, kde pláčou vyhnané děti Evy / a v potu tváře chléb dobývají pro jiné, / zvěstovat přišla a dobývat království nebes na zemi; / [...] Hladové ke chlebům vedla, žíznivě napájela, / o šat svůj se dělila se všemi, kdož byli nazí, / z almužny druhů svých žila, z krvavé zaslouženě, / a i o tu almužnu dělila se s chudšími ještě“ (Neumann 1907: 39).

58 roč. 73, 2026, č. 1 ženy s prostředím domova a útěchy. Maskulinita zůstává konformní v otázce čínorodosti a mužské síly, nebo také v reprezentaci bratrství jakožto mužské sounáležitosti. Nonkonformita textů se v rovině genderu propisuje v četné tematizaci útlaku žen patriarchálním genderovým řádu a jeho dopadů (potlačení sensuální esence feminity, prostituce, nucené mateřství), antiklerikalismem, či v reprezentaci mužské citlivosti a ženské sexuality.

Reprezentované podoby ženy jsou v textech konstruovány prismatickým objektifikací, estetizací a sexualizací ženského těla. I když četnost reprezentace ženského genderu napříč jednotlivými sbírkami kolísá, plošně platí, že využívání motivů feminity a ženských těl (především nader) k estetickým účelům patří k charakteristickým rysům Neumannovy básnické tvorby, nebo také fakt, že gender je základem identity žen reprezentovaných v textech. V básnické prvotině je žena pasivním, konkretizovaným objektem, ovšem již od druhé sbírky jsou reprezentace ženy abstraktnějšího charakteru, díky čemuž dochází k rozšíření jejího sémantického pole. Reprezentace ženy mají v Neumannově poezii několik typických podob, kterými jsou prostitutka, démonická bytost, panna, milénka či matka.

Poslední dvě jmenované role feminity fungují v neumannovském diskurzu jako ideál, nebo spíše přirozená role ženy, pro kterou jsou stěžejní svoboda a emancipovanost v přijetí této přirozené role. Tento ideál je poplatný uvažování v duchu genderového řádu oddělených sfér, které je symptomatické pro tradiční mentalitu dlouhého 19. století, proti kterému se neumannovský diskurz hlasitě vymezuje.

Na hodnotách svobody a emancipace je v Neumannově poezii vystaven i ideál muže, který by se dal popsat jako vášnivý bojovník za nový společenský řád, či jen vlastní světonázor. Reprezentace maskulinity jsou v analyzovaných textech přítomny především jako východisko lyrického mluvčího, který reprezentace feminity konstruuje z pozice heterosexuální mužské perspektivy.

Studie je výstupem projektu SGS 07/FF/2025 *Problém identity v literatuře 20. a 21. století*. Zodpovědný řešitel: Mgr. Roman Polách, Ph.D., Katedra české literatury a literární vědy, Filozofická fakulta Ostravské univerzity. Doba řešení: 2025.

Prameny

- NEUMANN, Stanislav Kostka, 1895. *Nemesis, bonorum custos... Verše (1893-1895)*. Praha: vlastním nákladem.
- NEUMANN, Stanislav Kostka, 1896. *Apostrofy hrdé a vášnivé*. Praha: Moderní revue.
- NEUMANN, Stanislav Kostka, 1896. *Jsem apoštol Nového Žití a žádné se nelekám rány, jsem rytíř nového Graalu, jsem rytíř bez bázně i hany*. Praha: Moderní revue.
- NEUMANN, Stanislav Kostka, 1897. *Satanova sláva mezi námi. Básně*. Praha: Grosman a Svoboda.
- NEUMANN, Stanislav Kostka, 1903. *Sen o zástupu zoufajících a jiné básně*. Praha: Moderní revue.
- NEUMANN, Stanislav Kostka, 1907. *Hrst květů z různých saison. Básně*. Brno: vlastním nákladem.
- NEUMANN, Stanislav Kostka 1914. *Kniha lesů, vod a strání*. Praha: S. V. U. Mánes.
- NEUMANN, Stanislav Kostka, 1964. *Stati a projevy I: 1893 – 1903*. Knihovna klasiků. Spisy Stanislava K. Neumanna. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění.
- NEUMANN, Stanislav Kostka, 1966. *Stati a projevy II: 1904 – 1907*. Knihovna klasiků. Spisy Stanislava K. Neumanna. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění.
- NEUMANN, Stanislav Kostka, 1999 [1932]. *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. Praha: Otakar II. ISBN 80-86355-03-9.

Literatura

- BAHENSÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana, 2011. *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta. ISBN 978-80-86829-79-1.
- BAHNÍK, Václav 1974. *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda.
- BIBLE: *Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih)*, 2012. Praha: Česká biblická společnost. ISBN 978-80-87287-53-8.
- BOLTON, Jonathan, 2007. *Nový historismus/New historicism*. Přeložili Čestmír Pelikán, Olga Trávníčková; Marek Sečkař. Brno: Host. ISBN 978-80-7294-217-6.
- FAXNELD, Per, 2017. *Satanic Feminism: Lucifer as the Liberator of Woman in Nineteenth-century Culture*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-01-9066-447-3.
- FELSKI, Rita, 1995. *The Gender of Modernity*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN 978-06-7434-194-4.
- FILIPOWICZ, Marcin, 2010. Možnost využití maskulinních studií pro výzkum české literatury 19. století. In MATONOHÁ, Jan, ed. *Česká literatura v perspektivách genderu: IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky: Jiná česká literatura (?)*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, s. 57-66. ISBN 978-80-85778-72-4.
- FOUCAULT, Michel, 1999. *Dějiny sexuality. Díl 1. Vůle k vědění*. Přeložil Čestmír Pelikán. Praha: Herrmann & synové.
- GÖRSKÁ, Magdalena – MATONOHÁ, Jan, 2008. Popis mnoha zápasů: diskurz, subjekt a moc v myšlení Judith Butlerové. *Česká literatura*, roč. 56, č. 6, s. 805-829.
- GREENBLATT, Stephen, 1990. Rezonance a úžas. In BOLTON, Jonathan. *Nový historismus/New historicism*. Přeložili Čestmír Pelikán, Olga Trávníčková, Marek Sečkař. Brno: Host, s. 192-219. ISBN 978-80-7294-217-6.
- HANULÍK, Vladan, 2014. Tělo muže. In LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 100-126. ISBN 978-80-7422-313-6.
- HOWARDOVÁ, Jean E., 1986. *Nový historismus ve studiích o renesanci*. In BOLTON, Jonathan. *Nový historismus/New historicism*. Přeložili Čestmír Pelikán, Olga Trávníčková, Marek Sečkař. Brno: Host, s. 54-91. ISBN 978-80-7294-217-6.

- LENDEROVÁ, Milena, 2002. *Chytila patrola aneb Prostituce za Rakouska i republiky*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0379-9.
- LENDEROVÁ, Milena, 2013. Tělo intimní. Poznámky k sexualitě 19. věku. In LENDEROVÁ, Milena – HANULÍK, Vladan – TINKOVÁ, Daniela, ed. *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 149-178. ISBN 978-80-7465-068-0.
- LENDEROVÁ, Milena, 2014. Tělo estetické: Péče ženy o sebe. In LENDEROVÁ, Milena – TINKOVÁ, Daniela – HANULÍK, Vladan. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 168-206. ISBN 978-80-7422-313-6.
- LENDEROVÁ, Milena, 2016. *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-3540-8.
- RENZETTI, Claire M. – CURRAN, Daniel J., 2003. *Ženy, muži a společnost*. Přeložil Lukáš Gjurič. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0525-2.
- SCOTT, Joan W., 1986. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. Online. *The American Historical Review*, vol. 91, no. 5, pp. 1053-1075. <https://doi.org/10.2307/1864376>.
- SLAČÁLEK, Ondřej, 2022. „Societo! Útroby tvoje jsem prolezl mlád...“ Individualismus v českém anarchismu fin de siècle. In PIORECKÁ, Kateřina – BENDOVI, Eva – HRDINA, Martin, ed. *Výpravy k já: projevy individualismu v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 41. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století: Plzeň, 17.- 19. června 2021*. Praha: Academia, s. 86-112. ISBN 978-80-200-3326-0.
- SOUPIS díla ST. K. Neumanna, 1959. Zpracoval Ústav pro českou literaturu ČSAV. Praha: Státní knihovna ČSR – Národní knihovna.
- STROHSOVÁ, Eva, 1995. Stanislav Kostka Neumann. In MUKAŘOVSKÝ, Jan, ed. *Dějiny české literatury IV. Literatura od konce 19. století do roku 1945*. Praha: Victoria publishing, s. 109-123. ISBN 80-85865-48-3.
- TOMEK, Václav, 1996. *Český anarchismus 1890 – 1925*. Praha: Filosofia. ISBN 80-7007-080-3.
- VOJVODÍK, Josef, 2006. Mezi mýtem matriarchátu a misogynstvím: Erben, Bachofen, Weininger, Deleuze. In HANÁKOVÁ, Petra – HECZKOVÁ, Libuše – KALIVODOVÁ, Eva, ed. *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: Slon, s. 50-74. ISBN 80-86429-49-0.
- WHITE, Hayden, 1978. Literární postupy při reprezentaci faktů. In BOLTON, Jonathan. *Nový historismus/New historicism*. Přeložili Čestmír Pelikán, Olga Trávníčková, Marek Sečkař. Brno: Host, s. 26-31. ISBN 978-80-7294-217-6.

Jana Jochim

Katedra české literatury a literární vědy

Filozofická fakulta Ostravské univerzity

Třída Československých legií 9

701 03 Ostrava

Česká republika

E-mail: janajochim01@gmail.com